

*Бутенко Ольга Григорівна,
кандидат педагогічних наук*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. Сьогодні і науковці, і практичні працівники дедалі більше уваги приділяють проблемам виховання та навчання дітей у різновікових групах. Робота з дітьми зі змішаним віковим складом є досить складною, тому вимагає від вихователя високої професійної майстерності. Відтак, постає безліч запитань і проблем, що виникають у практичних працівників різновікових груп дошкільних навчальних закладів.

З метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти в умовах роботи в різновіковій групі дошкільного навчального закладу для студентів спеціальності «Дошкільне виховання» для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» введено навчальну дисципліну «Навчання і виховання в різновікових групах» та для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» – «Технологія виховної роботи з дітьми дошкільного віку».

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми різновікового колективу та взаємин дітей різного віку завжди турбували науковців. Так, проблеми взаємовідносин дітей в умовах різновікового колективу розглядали Л. Артемова, Р. Жуковська, Д. Менджеричка та ін. Як оптимальну модель середовища розвитку особистості дитини різновікову групу дошкільного навчального закладу розглядали В. Бутейко, В. Караківський, С. Кондратьєва, Л. Фоменко, С. Якобсон та ін. Ефективність впливу педагога на дошкільників за допомогою старших дітей вивчали А. Давидчук, І. Дьоміна та ін. Переваги групи дітей з різновіковим складом над групою дітей одного віку в процесі розвитку мовлення дітей розглядали О. Тихеева, О. Соловійова та ін.

Однак, не розроблено сучасних методик, спрямованих на педагогічну підтримку педагогів у формуванні гармонійних взаємин між дітьми змішаного віку в умовах дошкільного навчального закладу.

Отже, беручи до уваги вищезазначене, **метою** публікації вбачали у розкритті методики формування гармонійних взаємин між дітьми у різновіковій групі дошкільного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. *Взаємини дітей різновікової групи особливо потребують педагогічної корекції, оскільки лише починають формуватися. Завдання педагогічного колективу полягає у створенні у групі атмосфери, яка б характеризувалася безконфліктними, гармонійними, доброзичливими взаєминами між дітьми.*

Плануючи роботу, з дітьми слід керуватися твердженням психологів, що для морального виховання особистості необхідний комплексний вплив, цілісне формування моральної свідомості, моральних почуттів і поведінки. Тому враховуючи вищезазначене, та у відповідності до принципів системності, поетапності та послідовності робота має відбуватися упродовж кількох взаємообумовлених і взаємодоповнюючих етапів.

Перший етап – має за мету дати дітям уявлення про повагу один до одного, доброзичливі взаємини, навчити їх адекватно оцінювати вчинки своїх одногрупників та давати мотивовану оцінку власним вчинкам стосовно інших дітей. Змістовий аспект передбачає використання таких методів і прийомів, як-от: читання та аналіз літературних творів моральної спрямованості, дидактичні ігри та вправи, досліді, ситуації морального вибору, повчальні історії, оформлення стенда.

Роботу з дітьми різновікової групи по вихованню доброзичливих взаємин між ними доцільно розпочати із застосування методу *художнього аналізу та оцінно-етичного коментаря літературних творів*. Невичерпною скарбницею народної мудрості щодо виховання у дітей гуманних взаємин є українська народна педагогіка, зокрема українські народні казки. Казки з морально-етичною основою сприяють виробленню у дітей розуміння людських характерів, суспільних відносин, закріплюють у свідомості визначення що таке «добре» і що таке «погано». У результаті такої роботи діти вчаться аналізувати поведінку героїв казок, виділяючи позитивне і негативне; зіставляти вчинки персонажів зі своїм досвідом і вчинками своїх одногрупників.

Для роботи з дітьми з метою виховання у них шанобливого ставлення один до одного, можна використати українські народні прислів'я. Враховуючи те, що засвоєння цих категорій, як правило, супроводжується великими труднощами у зв'язку зі слабо розвиненим абстрактним мисленням дошкільника, для кращого розуміння та запам'ятовування дітьми зразків української народної творчості, можна дітям запропонувати, наприклад, закінчити прислів'я чи приказку; ігрові вправи та досліді, що демонструють зміст того чи того прислів'я тощо (вправа «Добери кінцівку», дослід «Слово – не горобець, вилетить і не спіймаєш», ігрова вправа «Закон бумеранга» та ін.).

З метою виховання у дітей доброзичливих взаємин можна використати для читання з подальшим обговоренням художні твори. Їх слід відбирати таким чином, щоб у результаті обговорення у дітей виникло захоплення від гарних вчинків персонажів по відношенню до вихователів, інших дітей, членів родини та засудження проявів неповаги до них. Такими є твори В. Сухомлинського: «Яблуко в осінньому садку», «Народився братик» та ін.

Щоб донести до дітей, що взаємини дітей у групі – велика цінність, їх треба підтримувати та збагачувати. Основою таких стосунків є взаємоповага, яка об'єднує всіх членів колективу в єдине ціле, навчає вибачати, прощати, не відповідати злом на зло, безкорисливо чинити добро. Повага є основою групової єдності.

Важливим засобом формування доброзичливих взаємостосунків є *ситуації морального вибору*, які часто виникають у повсякденному житті. Обговорення з дітьми тієї чи тієї ситуації передбачає вміння дитини адекватно оцінити продемонстровану поведінку героя, обґрунтувати її правильність чи неправильність, передбачити позитивні чи негативні наслідки такої поведінки. Дитина має змогу співвіднести поведінку персонажа зі своїми уявленнями про гарну поведінку стосовно молодшої чи старшої за себе дитини, визначити, якій характеристиці відповідає персонаж – «вихований» або «не вихований», подумати над своїми вчинками та об'єктивно оцінити їх.

Із метою закріплення та систематизації знань про гарні взаємини з одногрупниками у роботі з дітьми можна використати *дидактичні ігри* «Добрі слова», «Закінчи речення», «Оціни вчинок» та ін.; *повчальні історії*.

З метою засвоєння категорії «гарні взаємини» можна скористатися *словничком моральності*. Вихователь пояснює значення понять (вдячність, великодушність, добро, любов, скромність, співпереживання, чесність, допомога тощо) і дає змогу висловити свою думку дітям і пропонує на задану тему пригадати випадок із життя групи.

Педагогічна психологія визначає, що емоційна сфера є одним із енергетично потужних за своїм впливом регулятором життя та діяльності дошкільника, адже емоції тісно пов'язані з мисленням та ціннісною орієнтацією дитини. Зважаючи на зазначене, потрібно постійно враховувати емоційний фактор.

Тому логічним продовженням першого етапу виховання гуманних, доброзичливих взаємин дітей різновікової групи є наступний, **другий етап**, мета якого – навчити дітей орієнтуватися в основних емоціях та почуттях одногрупників, умінню їх визначати та адекватно реагувати на них; здатності відчувати та розуміти емоційний стан іншого та причини,

що можуть його викликати; розвиток у дитини відчуття емоційно-почуттєвої групової єдності; здатності до емоційного співпереживання молодшому чи старшому за себе; вміння усвідомлювати свої переживання та здатності керувати власними емоціями. Змістова лінія цього етапу полягає у застосуванні таких методів і прийомів, як-от: казкові подорожі, пантоміма, ігрові вправи, бесіди, проблемні ситуації, читання та обговорення літературного твору, інтерактивні та дидактичні ігри, придумування кінцівки казки.

Організуючи роботу з дітьми на цьому етапі, слід враховувати теоретичні положення наукових досліджень проблем емоційного розвитку дітей про несформованість емоційно-вольової сфери дошкільника, що проявляється у невмінні стримувати свої бажання й емоції; обмежений моральний досвід соціальної поведінки; чутливість до впливу навколишнього середовища, зокрема, негативних зразків поведінки (вулиці, телебачення, стосунків у сім'ї) і наслідування їх; статус у різновіковому колективі тощо.

Дошкільник повинен спершу вивчити себе, свої почуття та емоції, навчитися керувати ними, а вже потім розвивати вміння розпізнавати і характеризувати емоційний стан іншої людини.

Отож, перше завдання у цьому напрямку полягає у необхідності відкрити у дітей здатність відчувати і приймати себе, тобто відкриття у собі свого «Я». Роботу можна розпочати з *етичних бесід*, що спрямовані на усвідомлення дітьми своїх почуттів і переживань, кращого розуміння себе: «Це – я», «Я в дзеркалі інших», «Чи вмію я бути уважним та чуйним?», «Я і мої вчинки» та ін. Такі бесіди мають за мету повернути увагу дошкільників до власної особистості, навчити розуміти та відчувати свій внутрішній світ, своє ставлення до себе і довколишніх; сформувати почуття власної значущості, самоцінності та взаємоповаги один до одного.

Черствість і неухвага дитини до почуттів і переживань інших дітей, батьків, однолітків, вихователів, власне, пов'язана не з черствістю в її характері, а з відсутністю досвіду в співпереживанні, з невмінням вслухатися в слова тих, хто її оточує. Зважаючи на це, на допомогу чуттєвій сфері, можна скористатися *етюдами з психогімнастики*, що базуються на вправлянні дітей у демонстрації почуттів, до яких належать: міміка, жести, власне мовлення. Це можуть бути вправи на кшталт «Назви емоцію», «Скажи навпаки» та ін.

Добре зарекомендували себе *казково-ігрові технології* («Помічники людяності», «Острів розуміння», «Дзвіночки совісті» та ін.) та *психотехнології* (гімнастика почуттів; енергетичні вправи «Жива вода», «Серце на долоні», «Тепло рук друга» та ін.), запропоновані Т. Поніманською. *Ігрові вправи* використовуються у роботі з дітьми як на заняттях, так і в повсякденному житті.

На цьому етапі можна використати такі види роботи, як *читання літературних творів з подальшим їх обговоренням та розігруванням епізодів казок*, що дає змогу дитині на вербальному та емоційному рівні усвідомити, що таке «погано» і що таке «добре», побувати в ролі ображеного та образника, сильного і слабого, турботливого і бездушного, випробувати на собі роль молодшого чи старшого за себе і оцінити свої вчинки збоку, іншими очима подивитися на довокільця і найближче оточення.

Значна робота педагогів має бути спрямована на формування у дошкільників уміння контролювати свої емоції як складову гарних взаємин з довколишніми. Так, з метою розвитку здатності до самоконтролю та володіння собою, подолання агресивності можна провести *рухливі ігри* («Два барани», «Увірвися в коло»), *ігрові вправи-тренінги* («Оціни свій стан», «Візьми себе в руки»). Ігрові вправи «Я найкраще вмію», «Я справлюсь в ситуації», «Моє ім'я», «Який я», «Створи в собі сонце», «Коли я шаную себе», «Мені подобається в собі...», «Моя квітка» покликані *вправляти дітей в ситуаційні успіхи*, підтримували дитину в її бажанні бути сильною та самовпевненою.

Подальша робота на цьому етапі спрямовується на розвиток емпатії, формування позитивної установки і безпечного самопочуття дитини у різновіковій групі. При цьому позитивне ставлення до одногрупників можна формувати шляхом застосування *ігрових вправ*. Прикладом таких вправ є «Намисто», «Фрагмент світу»; дослід «Повітряна кулька» та ін.

Оскільки група дошкільного навчального закладу є для дитини найближчим оточенням, де зосереджуються перші прояви моральної поведінки та формуються такі складники вихованості гармонійних взаємин, як доброта, чуйність, турбота, милосердя, подальша робота має спрямовуватись на формування довірливих стосунків з молодшими та старшими дітьми та забезпечення у дитини почуття захищеності у групі. Діти мають усвідомити, що члени групового колективу пов'язані тісними дружніми зв'язками. Взаємини людей – велика цінність, їх треба підтримувати, збагачувати та берегти. З цією метою можна провести *психологічні тренінги*, під час яких використовувати вправи на розвиток уміння слухати інших, моделювати способи вираження симпатії, переконування, прийоми психогімнастики, невербальної взаємодії.

Л. Божович [4] розглядає проблему виникнення моральної поведінки з точки зору мотивації. Вона зазначає, що дошкільники уже здатні підкоряти свої бажання і діяти, керуючись моральними мотивами. З метою формування мотиваційно-ціннісних орієнтацій, спрямованих на виховання гуманних взаємин у різновіковій групі, варто використовувати *метод оцінювання своїх і чужих вчинків*. Дітям пропонують різні ситуації, під час розв'язання яких вони «приміряють» їх на себе і самостійно засвоюють моральні цінності: «Як ти вважаєш, ти зробив правильно стосовно Іванка?», «Як ти думаєш, як можна було б вчинити в цій ситуації, щоб не засмутити маленьку Іринку?», «Як би ти вчинив на місці хлопчика?» тощо.

У роботі з дітьми різновікового складу можна застосовувати *метод словесної творчості на матеріалі художніх творів*. Так, використовуючи добре знайомі дітям казки та оповідання, які використовувалися для читання з подальшим обговоренням на першому етапі, за допомогою прийомів творчої заміни кінцівки літературних творів, перенесення героя в незвичні умови, введення у знайому казку нового героя, зміни сюжету казки можна придумувати разом з дітьми нові варіанти виходу із складних ситуацій, в які потрапили герої казок та розіграти їх.

А. Люблінська [5], підтримуючи точку зору, що моральні почуття безпосередньо проявляються і закріплюються під час спостереження за реальними діями і вчинками людини, вважає, що якщо немає органічного зв'язку між знаннями, оцінним ставленням і вчинками, то ні про яке моральне виховання особистості вести мову не доводиться. Моральні почуття розвиваються лише на основі знань, поступового засвоєння моральних понять, оцінок.

Тому наступний етап виховання гармонійних взаємин у різновіковій групі має бути спрямований на виховання поведінкового компоненту.

Третій етап передбачає систематизацію уявлень дітей про моральні норми поведінки, вироблення стереотипів і відпрацювання навичок гуманної поведінки дошкільників стосовно одногрупників. Змістова лінія полягає в застосуванні таких видів роботи: ігрові завдання, творчі розповіді, логічні ігри, вправи-драматизації, розігрування та аналіз конфліктних ситуацій, моделювання ситуацій, творчі ігри, ситуації морального вибору, вправи-драматизації, кросворди, метод словесної творчості на матеріалі художніх творів, свята та розваги.

Виховання у дітей гуманних взаємин на цьому етапі здійснюють за допомогою форм діяльності, які сприяють прагненню дитини самостійно робити добрі вчинки стосовно молодшого і старшого за себе та спонукають до самостійного пошуку варіантів рішення тієї чи іншої ситуації. Організуючи роботу з дітьми, можна використовувати

такі методи, як групова дискусія, ігри-драматизації, імітаційні ігри, розігрування та аналіз конфліктних ситуацій, вправлення в різних способах дій, моделювання, педагогічна провокація тощо.

Так, організовуючи *групові дискусії* «Я – господар своїх вчинків», «Як треба турбуватися про молодших», «За що мене поважають у групі», ставиться мета дати можливість дітям самостійно прийти до певних висновків, осмислити свою поведінку та поведінку своїх одногрупників стосовно один одного. Оскільки ігрова діяльність є провідною у дошкільному дитинстві, на цьому етапі широко використовуються дидактичні, сюжетно-рольові, творчі ігри та ігри-драматизації. Це дає змогу не лише систематизувати уявлення про норми поведінки, а й виробити стереотипи і відпрацювати навички моральної поведінки дошкільників.

Ефективним методом виховання у дітей доброзичливого ставлення до одногрупників, на нашу думку, є набуття досвіду *розв'язання життєвих ситуацій* та уникнення конфліктів. Дітям пропонують вирішити такі конфліктні ситуації: «Ти не прибрав після себе іграшки і Дениско заборонив тобі іти малювати», «Ти приніс до дитячого садочка нову іграшку, але у тебе її одразу попросив маленький Михайлик», «Вихователька наполягає, щоб ти допоміг маленькому Артуру зав'язати шнурки на черевичках, а тебе вже кличуть друзі грати у м'яча. Як діяти?». Дітям пропонують не лише розв'язати складну конфліктну ситуацію, а й обіграти ці ситуації з подальшим їх обговоренням. Особливу увагу при цьому звертається на обговорення почуттів, емоцій, які діти відчували під час обігрування.

У роботі з дітьми варто використовувати *вправи-драматизації* «Привітання одногрупника з Днем народження», «Мій старший друг Сергійко захворів», та ін., *сюжетно-рольові ігри* «Сім'я», «Доньки-матері», «Сімейна фотографія» та ін.

Також можна використати такі методи, як *складання творчих розповідей* «Як я турбуюся про молодших», «Ми з малюками – найкращі друзі»; *дидактичні ігри* «Хочу-потрібно», «Пастка», «Чарівні перетворення», «Скажи навпаки».

Так, за допомогою дидактичних ігор «Хочу-потрібно» дітей можна вправляти в умінні співвідносити мотиви «хочу» і «потрібно» і підвести їх до думки, що саме від збалансованого розвитку цих двох позицій залежатиме вчасне і правильне прийняття дитиною рішення у тій чи іншій ситуації.

Ще одним методом, який можна використати для виховання у дітей поведінкового компоненту у структурі внутрішньо групових гармонійних взаємин є *вправи*. Так, формуванню навичок культурної поведінки дітей стосовно одногрупників сприяли вправи «Що б ти подарував Іванку на день народження?», «Яких правил слід дотримуватись коли малюки ще відпочивають?», «Як треба себе поводити, коли у старших дітей триває заняття?» і т. д. З метою розвитку оцінної діяльності, виявлення власної життєвої позиції, дітям пропонують вправи «Що б ти запропонував для допомоги старшому Михайлику?», «За що ти відповідаєш перед малюками?» та ін. Для вправлення дітей в умінні надавати поради у конкретних життєвих ситуаціях допоможуть вправи «Поділися секретами усмішки твоїх одногрупників», «Розкажи друзям, що хорошого для своєї групи ти зробив сьогодні» та ін.

Здатність співчувати іншим людям, переживати чужі потреби як власні виникають у дітей у результаті колективної діяльності. Здатність до співчуття у дитини з'являється не сама собою, а, наприклад, під час складної ігрової діяльності. Саме в процесі переживання за іншого під час *гри-драматизації* вбачається основний шлях переходу дитини від егоїстичного стану до моральної особистості. Зважаючи на це, рекомендується організовувати ігри-драматизації за сюжетами казок, які перед цим читалися та обговорювалися з дітьми. У роботі з дітьми також можна запропонувати їм самостійно складати казки про гарні взаємини з одногрупниками, або придумати власну кінцівку відомої казки чи оповідання з подальшим їх обігруванням за допомогою ляльок. Саме такі методи слугуватимуть фундаментом у формуванні моральних знань і почуттів дітей, забезпечуючи їх уміння висловлювати свої почуття та враження від прочитаного; з допомогою педагога визначати основну думку твору; зіставляти вчинки персонажів; висловлювати своє ставлення до вчинків героїв; давати найпростішу морально-етичну оцінку ситуацій, спираючись на власний досвід; здатність уявляти себе на місці героя, переносити на себе його емоції, настрої. Формуванню навичок гармонійних внутрішньогрупових взаємин та закріпленню уявлень про них сприяє проведення таких видів роботи з дошкільниками: оформлення *стенду* «Наша група – найдружніша»; організація виставки дитячих малюнків «Моя група»; проведення *свят, конкурсів і розваг*.

Висновки. Прикінцеві діагностичні зрізи дають змогу стверджувати про ефективність впровадження в навчально-виховний процес дошкільного навчального закладу методики формування гармонійних взаємин між дітьми різновікової групи.

Зважаючи на вікові та індивідуальні особливості розвитку дошкільників, перспективними, на нашу думку, можуть бути дослідження, пов'язані з розробкою методики взаємодії дошкільного навчального закладу та родини з формування гармонійних взаємин між дітьми різновікової групи.

Резюме. У статті розглядається технологія формування гармонійних взаємин між дітьми різновікової групи дошкільного навчального закладу. Для морального виховання особистості необхідний комплексний вплив, цілісне формування моральної свідомості, моральних почуттів і поведінки. Тому робота з дітьми має проводитись упродовж трьох взаємообумовлених і взаємодоповнюючих етапів. Реалізацію технології рекомендується здійснювати через різноманітні форми взаємодії педагога з дітьми: читання та аналіз літературних творів, дидактичні ігри та вправи, досліди, ситуації морального вибору, повчальні історії та ін. **Ключові слова:** різновікова група дошкільного навчального закладу, взаємини між дітьми, формування гармонійних взаємин.

Резюме. В статье рассматривается технология формирования гармоничных взаимоотношений между детьми разновозрастной группы дошкольного учебного заведения. Для нравственного воспитания личности необходимо комплексное влияние, целостное формирование нравственного сознания, нравственных чувств и поведения. Поэтому работа с детьми должна проводиться в течение трех взаимобусловленных и взаимодополняющих этапов. Реализацию технологии рекомендуется осуществлять через различные формы взаимодействия педагога с детьми: чтение и анализ литературных произведений, дидактические игры и упражнения, опыты, ситуации морального выбора, поучительные истории и др. **Ключевые слова:** разновозрастная группа дошкольного учебного заведения, взаимоотношения между детьми, формирование гармоничных взаимоотношений.

Summary. The article deals with technology of harmonious relationships between children of different age groups of preschool education. For Character Education requires complex effect, integral formation of moral consciousness, moral feelings and behavior. Therefore, working with children should be held within three mutually complementary and stages. The technology is recommended by various forms of teacher interaction with children reading and analysis of literary works, didactic games and exercises, experiments, the situation of moral choice, edifying stories and others. **Keywords:** different age group of preschool institutions, relationships between children, the formation of harmonious relations.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – 2-е вид. випр. – К.: Світич, 2008. – 430 с.

2. Бех І. Д. Виховання особистості / У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 408 с.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте: Психологические исследования / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
5. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника: пособие для учителя / А. А. Люблинская. – М.: Просвещение, 1977. – 224 с.
6. Поніманська Т. І. Виховання людяності: технологічний аспект / Т. І. Поніманська // Дошкільне виховання. – 2008. - № 2. – С. 6–9.

Подано до редакції 13.05.2012